

De normatieve kern van de klassieke retorische argumentatieleer¹

Antoine Braet

1. Inleiding

In de moderne argumentatietheorie is het niet ongebruikelijk om een tegenstelling aan te brengen tussen een *retorische* en een *normatieve* benadering. Kenmerkend voor de retorische benadering acht men dan dat hierbij louter gelet wordt op de *effectiviteit* van de argumentatie. In de normatieve benadering plaatst men daarentegen de *aanvaardbaarheid* of *rationaliteit* van de argumentatie centraal. Op de vertrouwde wijze uitgedrukt: de retorische aanpak heeft aandacht voor *gelijk krijgen bij de doelgroep*, de normatieve voor *gelijk hebben in de ogen van een redelijke beoordeelaar*.²

De retorische benadering ontleent haar naam aan de veronderstelling dat deze gehanteerd werd in de klassieke retorica. Verder gaat het in de *Nouvelle Rhétorique* van Perelman inderdaad om de effectiviteit van de argumentatie bij het auditorium.³ Ten slotte is het goed te bedenken dat het etiket 'retorisch' graag (pejoratief) gebruikt wordt door bepaalde normatieve argumentatietheoretici die aansluiting zoeken bij de klassieke tegenhanger van de retorica: de dialectica. Ik doel hier onder meer op normatief-dialectische argumentatietheoretici als Van Eemeren en Grootendorst.⁴

Uitgangspunt van mijn betoog is, al met al, dat vaak gesuggereerd wordt dat men de volgende tweedeling kan maken:

<i>retorische benadering</i>	<i>normatieve benadering</i>
- gericht op effectiviteit	- gericht op aanvaardbaarheid (rationaliteit)
- aansluitend bij de klassieke retorica	- aansluitend bij de klassieke dialectica

Wat ik wil betogen is dat deze tweedeling tot op zekere hoogte een misleidende simplificering inhoudt, omdat de klassiek-retorische argumentatieleer een normatieve kern heeft. Deze kern wordt gevormd door de statusleer, die ik om te beginnen zal plaatsen in de bekende indelingen van het systeem van de klassieke retorica.

2. De klassieke statusleer⁵

Zoals men weet, zijn in de klassieke retorica richtlijnen opgesteld voor drie soorten redevoeringen in drie situaties: gerechtelijke pleidooien in gerechtelijke situaties, politieke redes in politieke vergaderingen, gelegenheidsredes bij gelegenhedenbijeenvakomen. In feite is de klassiek-retorische argumentatieleer, het belangrijkste onderdeel van de *inventio*, alleen voor gerechtelijke pleidooien systematisch uitgewerkt. Dit is een gevolg van het feit dat de statusleer, de basis van deze argumentatieleer, eigenlijk alleen geldt voor gerechtelijke pleidooien en wel in het bijzonder voor strafredes. De klassiek-retorische argumentatieleer is, in haar optimale variant, een strafrechtelijke argumentatieleer.⁶

De statusleer, als stelsel ontwikkeld door *Hermagoras van Temnos* (± 150 v. Chr.),⁷ moet als volgt in de twee meest bekende klassieke indelingen geplaatst worden:

Taken van de redenaar

Delen van de rede

1. Exordium (inleiding)

2. Narratio (feitenrelaas)

STATUSLEER   Intellectio (analyse)   → 3. Propositio (stelling)

1. Inventio (vinding)   ↙   Inventio in engere zin   → 4. Argumentatio (argumentatie)

2. Dispositio (ordening)⁸

5. Peroratio (slot)

3. t/m 5. Elocutio (verwoording), Memoria (memoriseren) en Actio (voordracht)

Zoals bekend vormen de *inventio* of vinding en de *dispositio* of ordening de eerste twee taken van de zich voorbereidende redenaar. Volgens bepaalde retorici valt de *inventio* in ruimere zin uiteen in de *intellectio* of analyse van de zaak en de *inventio* in engere zin.⁹ De uitvoering van deze twee subtaken resulteert in de twee argumentatieve delen van de rede: respectievelijk de *propositio* of centrale stelling en *argumentatio* of argumentatie.¹⁰ De *propositio* wordt – in het pleidooi van de verdachte¹¹ – gevuld door keuze van één van de vier *status*. De argumenten voor de *argumentatio* vindt de redenaar vervolgens met behulp van de topieken: per *status* geordende lijsten met *topoi* of *loci* (standaardargumenten).¹²

Deze gang van zaken laat zich het best demonstrenen aan de voorbereiding

van het verweer in bijvoorbeeld een moordzaak.¹³ De verdachte zal eerst nagaan hoe zijn zaak er voor staat. Op grond van deze analyse (*intellectio*) zal hij de aanklacht ofwel ontkennen, ofwel herdefiniëren, ofwel toegeven maar anders beoordelen, ofwel procedureel aanvechten. Dat zijn de vier *status*: de vier typen centrale stellingen die in een pleidooi van een verdachte mogelijk zijn. Afhankelijk van de gekozen *status*, dat wil zeggen het type stelling, zal hij daarna één van de vier topieken langslippen om geschikte argumenten voor zijn verdediging te vinden. Stel dat hij voor ontkennen heeft gekozen, dan is een passend standaardargument het *alibi*-argument.

In het volgende schema zijn de argumentatieve delen van de rede van de aanklager en de aangeklaagde tegenover elkaar geplaatst. Bovendien is aangegeven welke vraag elke *status*, waarvan de naam in kapitalen is aangegeven, bij de rechter oproept. Uit deze voorstelling van zaken kan men gemakkelijk begrijpen dat 'status' nu eens met 'geschilpunt' (tussen aanklager en aangeklaagde), dan weer met 'beslispunt' (voor de rechter) of 'verdedigingslinie' (voor de aangeklaagde) wordt vertaald.¹⁴

<i>Aanklager</i>	<i>Rechter</i>	<i>Aangeklaagde</i>
Propositio: 'Jij hebt hem vermoord!'	→ Wel of niet? ←	Propositio: 'Dat heb ik niet!'
	→ = CONJECTURA (status 1) ←	of:
	→ Wat was het? ←	→ 'Het was doodslag!'
	→ = DEFINITIO (status 2) ←	of:
	→ Was het terecht? ←	→ 'Het was terecht!'
	→ = QUALITAS (status 3) ←	of:
	→ -- -- Klopt de procedure? ←	→ 'De procedure klopt niet'
	→ = TRANSLATIO (status 4) ←	
Argumentatio: 'Jij was zijn vijand!'	→ Hoe te wegen? ←	Argumentatio: 'Ik was toen elders'
		Etc.

3. De normatieve kern¹⁶

Tot zover de hoofdlijnen van de klassieke statusleer. Waarom vertegenwoordigt deze leer nu de normatieve kern van de klassiek-retorische argumentatieve leer? Om te beginnen moet toegeven worden dat de klassieke retorici zelf het normatieve karakter van de statusleer niet opgemerkt hebben, of althans niet duidelijk aan de orde gesteld hebben. Geheel overeenkomstig het beeld dat wij van de retorische argumentatieve leer hebben, behandelen zij de leer als een leidraad om zo strategisch mogelijk te argumenteren. Veelal kiest men het perspectief van de verdediger en omschrijft men de *status* als in kracht afnemende verdedigingslijnes waarvan men de best verdedigbare moet be-

trekken. Vooral doordat de rol van de rechter of de jury in de klassieke retórica nagenoeg onbesproken blijft, is het normatieve aspect van de statusleer in de klassieke uiteenzettingen slechts impliciet aanwezig.¹⁷

Niettemin is het normatieve karakter van deze leer onmiskenbaar. Dit is aan het daglicht gebracht door Duitse rechtshistorici, die overigens soms ten onrechte de klassieke retoricci reeds normatieve bedoelingen toekennen.¹⁸ Kortgezegd komt de ontdekking van juristen als Meyer¹⁹ en Horak²⁰ hierop neer, dat de verschillende *status* overeenkomen met de onderscheidingen van het zogenaamde rechtstheoretisch schema dat 19e-eeuwse strafrechtidogmatici als Von Liszt en Beling hebben opgesteld. Deze juristen hebben, zonder zich ervan bewust te zijn dat zij de statusleer opnieuw uitvonden, aangegeven welke noodzakelijke en voldoende voorwaarden aanwezig moeten zijn om van 'een strafbaar feit'²¹ te kunnen spreken. Vanuit argumentatief perspectief gezien, houden deze voorwaarden een normatieve bewijslasleer in. Wanneer we uitgaan van een accusatoir strafprocesstelsel met een *presumptio innocentiae* (de verdachte is onschuldig tot het tegendeel blijkt), dan resulteert het rechtstheoretisch schema in de volgende argumentatieve bewijslasleer: alle noodzakelijke en (tezamen) voldoende voorwaarden zijn punten van bewijslasleer voor de aanklager, één voorwaarde is voor de verdachte voldoende om twijfel te wekken aan zijn veroordeling en alle voorwaarden vormen voor de rechter oordeelspannen waarbij hij overtuigd moet worden.²²

Niet alleen tussen het Duitse rechtstheoretisch schema en de klassieke statusleer bestaat een grote parallelie, ook tussen de klassieke leer en het moderne Nederlandse strafprocesrecht is de overeenkomst frappant. Men ziet dit in één oogopslag door de vraagpunten van artikel 348 en 350 WvSv te leggen naast de statusleer.²³

Vraagpunten voor de rechtbank bij een strafproces volgens het Nederlandse Wetboek van Strafvordering

- A De *formele* of *vóórvragen* van art. 348 = TRANSLATIO
- 1 Is de dagvaarding geldig?
  - 2 Ben ik, rechter, bevoegd?
  - 3 Is de Officier van Justitie ontvankelijk?
  - 4 Zijn er redenen om de vervolging te schorsen?
- B De *materiële* of *hoofdvragen* van art. 350
- 1 Is het feit bewezen? (Bewijsvraag) = CONJECTURA (Zo ja:)
  - 2 Is het feit strafbaar? (Kwalificatievraag) = DEFINITIO (Zo ja:)
  - 3 Is de dader strafbaar? (Vraag naar strafuitsluitingsgronden) = QUALITAS (Zo ja:)
  - 4 Welke sanctie?

Deze vraagpunten geven aan waarover de rechtbank zich na afloop van de terechtzitting een oordeel moet vormen. Het zijn met andere woorden punten

die een rationale oordeelsvorming in strafrechtelijke discussies waarborgen, althans ze geven de normatieve randvoorwaarden van een dergelijke oordeelsvorming aan. Voor de aanklager en de verdachte hebben deze punten consequenties voor respectievelijk het requisitoir en het pleidooi. Door het gemengd accusatoir-inquisitoir karakter van het Nederlands strafproces ligt de zaak hier nogal ingewikkeld, maar ook voor de Nederlandse aanklager geldt tot op zekere hoogte dat hij op alle punten moet overtuigen en ook voor de Nederlandse verdachte is afdoende verweer op één punt voldoende om aan een sanctie te ontsnappen.²⁴

4. Conclusie

In kort bestek heb ik hiermee, naar ik hoop, toegelicht dat de klassiek-retorische argumentatieleer in de statusleer een normatieve kern heeft. Historisch gezien moet men dit volgens mij zo interpreteren: de eerste strafpleiters hadden al gauw intuïtief door dat zij door rechters, al dan niet bewust, op bepaalde vaste punten beoordeeld zouden worden.²⁵ De klassieke retorici namen deze randvoorwaarden voor rationale oordeelsvorming over, becommenten zich verder niet om de rol van de rechter, maar gaven slechts aan hoe pleiters binnen dit normatieve kader zo effectief mogelijk kunnen argumenteren. De klassiek-retorische argumentatieleer is daarom expliciet inderdaad alleen gericht op effectiviteit, maar zij gaat impliciet uit van normatieve randvoorwaarden.

Hiermee is volgens mij niet alleen de tegenstelling uit mijn inleiding – retorische aanpak gericht op effectiviteit versus normatief-dialectische aanpak gericht op rationaliteit – genuanceerd, ook is een argumentatieve situatie besproken die ook buiten de rechtszaal vaak voorkomt: een situatie met normatieve randvoorwaarden, onder andere wat betreft de inhoud en de verdeling van de bewijslast, waarin verder zo effectief mogelijk geargumenteed wordt. Men denke bijvoorbeeld maar aan beargumenteerde onderzoeksaanvragen die aan bepaalde criteria moeten voldoen.

Noten

1. Deze bijdrage adstrueert de eerste stelling bij mijn proefschrift (Braet 1984): "Een nadere beschouwing van de statusleer brengt aan het licht dat de klassiek retorische argumentatieleer, die uitsluitend gericht lijkt op effectiviteit, uitgaat van randvoorwaarden voor een rationale oordeelsvorming". De tekst van deze bijdrage is zo kort mogelijk gehouden. Voor nadere uitleg en argumentatie wordt via voetnoten verwezen naar Braet 1984.
2. Men vergelijk voor deze voorstelling van zaken bijvoorbeeld Van Eemeren, Grootendorst & Kruijer 1981 (met name de behandeling van Perelman in hoofdstuk 5 is in dit verband instructief).
3. Zie de verwijzing in de vorige noot.
4. Zie voor het (pejoratief) gebruik van 'retorisch' Van Eemeren & Grootendorst 1982.
5. Zie voor een uiteenzetting van de klassieke statusleer Braet 1984, de hoofdstukken 3 (globaal overzicht) en 4 (gedetailleerde analyse van de statusleer van Hermagoras van Temnos).

6. Het (primaire strafrechtelijke) bereik van de statusleer komt aan de orde in Braet 1984, paragraaf 4.6.1, 5.1.2, 5.2.2, 5.3.1 en (vooral) 7.1.3 en 7.3.
7. Zie de verwijzingen in noot 5.
8. In deze bijdrage wordt niet duidelijk waarom de *dispositio* tot de statusleer behoort; zie hiervoor Braet 1984, paragraaf 3.3 en 4.4.
9. Het onderscheid tussen *intellectio* en *inventio* in engere zin wordt behandeld in Braet 1984, paragraaf 3.3 en (vooral) 4.3.
10. Zie voor de *propositio* en *argumentatio* Braet 1984, paragraaf 3.3 en (vooral) 4.4.
11. De eenzijdige gerichtetheid van de klassieke statusleer op de rol van de verdere komt voortdurend aan de orde in Braet 1984, met name in paragraaf 4.2.5.1, 4.3.3 en 7.2.2.
12. Paragraaf 4.2.9 van Braet 1984 (over de toepassing van *stochasmos* of *conjectura*) geeft een beeld van de klassieke (*status*)topieken.
13. Braet 1984 (paragraaf 4.3.4) bevat een gedetailleerde analyse van de inhoud en chronologie van de toepassing van de statusleer bij de voorbereiding van een pleidooi.
14. Braet 1984 (hoofdstuk 4) bevat nog vele andere omschrijvingen van 'status' met verklaringen voor deze uiteenlopende omschrijvingen.
15. Met de stippellijn wil ik aangeven dat het verweer bij de vierde *status* niet de inhoud van de aanklacht betreft, maar de vooronderstelling van de aanklacht dat de behandeling van de aanklacht procedureel correct is, onder andere omdat de rechtbank bevoegd is (vergelijk verderop de formele of voorvragen in het Nederlandse strafprocesrecht).
16. Zie voor deze paragraaf vooral Braet 1984, paragraaf 4.5 en 7.2.2.
17. Zie de eerste verwijzing in de vorige noot.
18. Braet 1984 (99) over Meyer 1951.
19. Meyer 1951 – overgenomen, gecorrigeerd en uitgebreid door Matthes 1958. (Matthes 1958 is het standaardwerk over Hermagoras van Temnos en daarmee over de statusleer en de klassiek-retorische argumentatieleer.)
20. Horak 1972 gaat door op Meyer 1951 en Matthes 1958, maar is veel systematischer en vollediger. Hij legt het verband tussen de statusleer en het rechtstheoretisch schema van Von Liszt en Beling.
21. Dit is de Nederlandse term; zie Horak 1972 voor de Duitse terminologie.
22. Braet 1984 (paragraaf 7.2.2) adstrueert dit.
23. Braet 1984 (paragraaf 7.2.1) geeft een uiteenzetting van de parallelle tussen de *status* en artikel 348 en 350 van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering.
24. Zie de verwijzing in noot 22 voor een behandeling van de bewijslast in het gemengd inquisitoir-accusatoir strafproces in Nederland.
25. De oorsprong van de statusleer is grotendeels duister. Ik acht het waarschijnlijk dat de leer eerst in de praktijk van de Attische redenaars is toegepast en later pas in de retorische theorie door Hermagoras is gesystematiseerd (vergelijk Braet 1984, 28).

Literatuur

- Braet, A.
1984 *De klassieke statusleer in modern perspectief; een historisch-systematische bijdrage tot de argumentatieleer*. Groningen (Diss. RUL).
- Eemeren, F.H. van en R. Grootendorst
1982 *Regels voor redelijke discussies; een bijdrage tot de theoretische analyse van argumentatie*. Dordrecht (Diss. UvA).
- Eemeren, F.H. van, R. Grootendorst en T. Kruijer
1981 *Argumentatietheorie*. Utrecht/Antwerpen (2e herz. dr.).
- Horak, F.
1972 'Die rhetorische Statuslehre und der moderne Aufbau des Verrechensbegriffs'. In: F. Horak en W. Waldstein (Hrsg.), *Festschrift für Arnold Herdlitzka*. München/Salzburg, 121–142.

Matthes, D.
1958 'Hermagoras von Temnos 1904-1955'. *Lustrum* 3, 58-214.

Meyer, E.
1951 'Die Quaestiones der Rhetorik und die Anfänge juristischer Methodenlehre'. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Roman. Abt.* 68, 30-73.

Het redelijkheidsbegrip binnen een praktische argumentatietheorie

Paul van den Hoven

1. Inleiding: wat is redelijke argumentatie?

In een normatieve argumentatietheorie gaat het erom criteria te ontwikkelen op grond waarvan men redelijke argumentatie kan onderscheiden van onredelijke argumentatie. Een adequaat redelijkheidsbegrip dient men te ontwikkelen vanuit een *dialogische* benadering van argumentatie. Benadert men argumentatie *monologisch*, dan zal het redelijkheidsbegrip slechts betrekking hebben op de acceptabiliteit van argumenten in hun relatie tot conclusies; veel blijft dan buiten beschouwing.

Essentieel in een dialogische benadering is dat men argumentatie plaatst in het kader van een verdedigingspoging. Er is een *bepaalde kwestie in discussie*. Iemand doet een keuze in die kwestie, hij huldigt daarin een bepaalde *opvatting*. Hij wordt door een ander aangesproken op die opvatting (of meent dat dat ongetwijfeld zal gaan gebeuren). Hij wenst zich te rechtvaardigen en doet dat door middel van een *argumentatie* waaruit moet blijken dat zijn positiekeuze een *redelijke positiekeuze* is. Het redelijkheidsbegrip dat de argumentatietheorie moet ontwikkelen zal zowel betrekking moeten hebben op het gedrag, de rechten en de plichten van degenen die zich verdedigt als van degenen die hem aanspreekt.

Van Eemeren & Grootendorst (1982) hebben in hun dissertatie dit redelijkheidsbegrip uitgewerkt vanuit een dialogische benadering, namelijk die van de *geschil-oplossende discussie*. Het basiscriterium om redelijke bijdragen binnen dit kader te onderscheiden van niet redelijke bijdragen is of een bijdrage in voldoende mate (optimaal?) gericht is op de oplossing van het geschil. De auteurs werken dit algemene criterium op veel punten uit. Slechts twee punten stel ik hier aan de orde. *Ten eerste* de intentie waarmee een verdediger zijn argumentatie naar voren dient te brengen, wil deze althans op dat aspect redelijk genoemd mogen worden. *Ten tweede* de bewijslast waarvan de verdediger en aanvaller zich door middel van hun argumentatie dienen te kwijten, wil deze althans op dat aspect redelijk genoemd mogen worden. De vraag die ik bij deze punten zal stellen is of de voorstellen die de auteurs op deze punten doen adequaat zijn voor *andere* dialogische benaderingen dan die van de geschil-oplossende discussie. Ik kom tot de conclusie dat dit niet zo is.